

Strelau, Jan

Miejsce i rola regionalnych towarzystw naukowych w kształtowaniu społeczeństwa opartego na wiedzy

Notatki Płockie 50/4-205, 5-7

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MIEJSCE I ROLA REGIONALNYCH TOWARZYSTW NAUKOWYCH W KSZTAŁTOWANIU SPOŁECZEŃSTWA OPARTEGO NA WIEDZY*

Wstęp i rys historyczny

Jubileusz, któremu jest poświęcona dzisiejsza sesja naukowa oraz dorobek i wkład Towarzystwa Naukowego Płockiego w rozwój nauki w Polsce oraz jego znaczenie dla regionu Mazowsza Płockiego, nie pozwalają mi na ograniczenie się do omówienia roli regionalnych towarzystw naukowych na obecnym etapie rozwoju nauki i ich udziału w kształtowaniu współczesnej cywilizacji.

Miejsce i rola towarzystw naukowych w życiu naukowym kraju, które od zamierzonych dziejów podlegało ewolucji, budzi od wielu lat wiele dyskusji, a nawet kontrowersji. Szczególny niepokój w ostatnim okresie budzi traktowanie towarzystw naukowych przez decydentów państwowych, którzy postrzegają je jako relik minionych epok, w związku z czym nie powinny być przedmiotem opieki ze strony państwa ze środków na rozwój nauki, lecz funkcjonować zgodnie z prawami rynku. Działacze społeczni i samorządy lokalne natomiast podkreślają rolę, jaką towarzystwa spełniają w kształtowaniu świadomości społecznej i społecznych warunków rozwoju nauki, zarówno w wymiarze regionalnym, jak i ogólnopolskim.

Dla nikogo z tu zgromadzonych nie ulega wątpliwości, że towarzystwa naukowe odegrały doniosłą rolę w minionych okresach i spełniają w dalszym ciągu ważną funkcję w nauce polskiej. Nie będę w swoim referacie przedstawiał historii społecznego ruchu naukowego w Polsce, gdyż uczynili to wcześniej badacze i działacze tego ruchu w publikacjach wydanych w latach 60. i 70. ubiegłego stulecia.

Przechodząc do tytułu referatu pragnę przedstawić kilka refleksji dotyczących roli towarzystw naukowych w życiu społecznym regionu i kraju, ich miejsca w obecnej strukturze polskiej nauki, jak również wskazanie ich bieżących zadań oraz kierunków ich rozwoju na początku XXI wieku.

Ograniczę się szczególnie do wyodrębnianych od wielu lat, przez badaczy społecznego ruchu naukowego, towarzystw ogólnych i regionalnych. **Towarzystwa naukowe ogólne** stanowią tę kategorię stowarzyszeń, które przedmiotem swych zainteresowań obejmują większe, nie tylko jedno specjalistyczne pole nauki i jak to w swych statutach zaznaczają, jednoczą one wszystkie działy nauk. Wielodyscyplinarny charakter towarzystw naukowych ogólnych pozwala na podejmowanie przez te towarzystwa różnorodnych inicjatyw, a stosowany od wielu lat podział tej grupy towarzystw na **akademickie i regionalne**, pozwala lepiej przedstawić rolę, jaką odgrywają w nauce obie grupy towarzystw. Działań towarzystw regionalnych nie można jednakże zawęzić do własnego terenu, gdyż prowadzone badania, upowszechnianie i popularyzacja nauki oraz działalność wydawnicza, a więc działania sprzyjające kształtowaniu społeczeństwa opar-

tego na wiedzy, przyczyniają się pośrednio do rozwoju całej nauki i całego kraju.

Poddając analizie działalność towarzystw naukowych ogólnych w różnych okresach, należy uwzględnić warunki, w jakich przyszło im realizować ich zadania statutowe.

Grupa towarzystw ogólnych-akademickich ukształtowała się w dużych ośrodkach akademickich, stanowiących centra naukowe i edukacyjne makroregionów. Obok Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, do grupy tej zaliczane są: Gdańskie TN, Lubelskie TN, Łódzkie TN, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Szczecińskie TN, Towarzystwo Naukowe w Toruniu i Wrocławskie TN.

Z grupy 27 aktualnie działających towarzystw ogólnych zaliczanych do towarzystw ogólnych regionalnych w pierwszym 25-leciu powojennym 1945-1970 powstało ogółem 15 towarzystw geograficznie, symetrycznie rozłożonych, w tym reaktywowane TN Płockie i TPN w Przemysłu. W okresie drugim, 1971-2000 utworzono 12 towarzystw regionalnych. Na proces rozwoju społecznego ruchu naukowego, ilościowy wzrost liczby towarzystw regionalnych, największy pozytywny wpływ w pierwszym powojennym 25-leciu odegrał październik 1956 r., a w drugim 25-leciu reforma administracyjnego podziału kraju z 28 V 1975 r., która skłaniała władze i społeczność nowych miast wojewódzkich do tworzenia ośrodków prowadzenia badań i upowszechniania nauki.

Cele i zadania statutowe towarzystw ogólnych akademickich i regionalnych

Zasadnicze założenia statutowe towarzystw ogólnych o charakterze akademickim i regionalnych w istocie są podobne, jedynie akcenty robocze inaczej rozłożone, a ich zasięg terytorialny i skład członkowski zróżnicowane.

W grupie towarzystw ogólnych akademickich statuty z reguły zaznaczają ponadregionalny, ogólnopolski zasięg ich działalności, nie uchylając się wszakże od zwracania uwagi na szczególne związki z regionami. Przykładowo: PTPN, które swą działalnością obejmuje cały obszar Rzeczypospolitej, podkreśla swe związki z Polską Zachodnią i „rozbudzeniem i utrzymywaniem życia naukowego na terenie Wielkopolski”. Towarzystwo Naukowe w Toruniu jako teren swych zainteresowań określa Pomorze i ziemie historycznie z nim związane. Szczecińskie TN – Pomorze Zachodnie i kraje nadbałtyckie. Wrocławskie TN – cały obszar państwa polskiego, w tym Ziemię Dolnego Śląska, Lubelskie TN – obszar Polski „ze szczególnym uwzględnieniem Lubelszczyzny”.

W towarzystwach regionalnych obszar działalności jest wyraziście określony, przykładowo: TPN w Legnicy

szczególną opieką otacza Legnicko-Głogowski Okręg Miedziowy, Ostrołęckie TN – Kurpiowszczyznę, Białostockie TN – ziemię historycznie z tym regionem związane, Włocławskie TN – region Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej, TPN w Olsztynie – Olsztyn i obszar historycznych ziem Warmii i Mazur.

Towarzystwa akademickie w swych statutowych zadaniach kładą nacisk na inicjowanie i rozwijanie badań naukowych, na integrowanie środowiska naukowego i tworzenie płaszczyzny dyskusji naukowej nad ważnymi ogólnymi i szczegółowymi problemami naukowymi. Elitarny charakter tych towarzystw, wypływający ze skupiania tylko pracowników naukowych z określonym stopniem lub tytułem naukowym, wpływa na profil i formy ich działalności.

Towarzystwa regionalne szczególną uwagę zwracają na podnoszenie kultury naukowej społeczności regionalnej, na upowszechnianie nauki i popularyzację wiedzy. Podejmują również prace badawcze i eksperjalne, ale są one wyraźnie określane społecznymi, gospodarczymi i kulturalnymi potrzebami regionu. W swoim składzie mają pracowników nauki, ale są otwarte na przedstawicieli różnych grup społecznych, praktyków, amatorów i miłośników nauki, nauczycieli w szczególności. Bardzo ważnym ich zadaniem jest aktywne współdziałanie ze stowarzyszeniami o charakterze społecznym i kulturalnymi oraz z społecznymi regionalnymi ośrodkami badawczymi, działającymi w regionach. Część z towarzystw, zarówno w grupie towarzystw akademickich jak i regionalnych, troszczy się o zbiory biblioteczne, archiwalne, muzealne w różny sposób i różnym zakresie gromadzone, przechowywane i udostępniane.

Obie grupy towarzystw, zarówno grupa towarzystw akademickich jak i regionalnych, stosują podobne formy działalności: coroczne lub okresowe zjazdy, konferencje i seminaria naukowe, popularno-naukowe, odczyty, czasopisma naukowe i wydawnictwa popularno-naukowe, biuletyny informacyjno-przeglądowe, wydawnictwa ciągle i druki zwarte, studia regionalne, kursy szkoleniowe i seminaria, ekspertyzy i doradztwo oraz inne formy szybkiego komunikowania się w sprawach odkryć naukowych, wystawy, konkursy na prace naukowe i nagrody dla młodych pracowników nauki.

Podstawową różnicą obu grup towarzystw, towarzystw akademickich i regionalnych, jest określony w statutach charakter przynależności: **elitarny** – uzależniony od posiadania odpowiedniego statusu naukowego w towarzystwach akademickich i **otwarty** – dla wszystkich zainteresowanych nauką i rozwojem regionu w towarzystwach regionalnych.

Działalność w zakresie kształtowania kultury naukowej polskiego społeczeństwa

W latach pięćdziesiątych, w warunkach ukształtowania się dużych ośrodków naukowych, towarzystwa ogólne akademickie osiągnęły granicę ilościowego rozwoju. Towarzystwa te realizowały tradycyjne formy i metody organizacyjnego działania, jak też tradycyjne cele i zadania związane z problemami wewnętrznego rozwoju na-

uki, procesami specjalizacyjnymi i integracyjnymi w nauce, wyłanianiem się i rozwojem nowych dziedzin i specjalności. Zadania te uległy modyfikacji w ostatnim dziesięcioleciu, w nowych warunkach gospodarki rynkowej, wskutek ich wzbogacenia treściami związanymi z przebiegiem i efektywnością procesów transformacji ustrojowej i społeczno-gospodarczej w Polsce i z problemami, jakie niosą zjawiska globalizacji, a w ostatnim roku przystąpienie Polski do Unii Europejskiej.

Towarzystwa ogólne akademickie nadal swoje podstawowe zadania upatrują w organizowaniu oraz podnoszeniu poziomu życia naukowego; podtrzymują współpracę z określonymi zagranicznymi instytucjami naukowymi; akcentują konieczność współpracy międzydyscyplinowej i wzmocnienia przepływu informacji środowiskowej jako podstawy do inicjowania i ukierunkowywania badań, upowszechniania ich wyników oraz wyrażania opinii środowiska naukowego w sprawie potrzeb nauki w regionie i współdziałania w rozwiązywaniu ważnych jego problemów. Ukazujące się czasopisma i wydawnictwa ciągle wraz z publikacjami swymi dokumentują życie naukowe towarzystw i środowiska naukowego. Towarzystwa które w minionej przeszłości zdołały zgromadzić księgozbiory, będące wówczas podstawowym elementem ich działalności, pomnażają je i użytecznie wykorzystują. Polska Akademia Umiejętności zarządza w Krakowie ogromnymi, cennymi zbiorami zgromadzonymi przez Bibliotekę Naukową PAU – PAN. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk szczyty się ponad 300-tyśięcym księgozbiorem Biblioteki Raczyńskich. Towarzystwo Naukowe w Toruniu i Gdańskie Towarzystwo Naukowe organizują środowiskową sieć biblioteczną, pierwsze – w Książnicy Miejskiej, drugie – w Bibliotece Gdańskiej. Pozostałe towarzystwa, działające w dużych ośrodkach uczelnianych, mających duże biblioteki, zrezygnowały z tworzenia własnych bibliotek.

W grupie towarzystw regionalnych w powojennym 60-leciu obserwuje się wyraźną dynamikę rozwojową, zarówno ilościową, w odniesieniu do liczby towarzystw, jak i do połowy lat 90. rosnącej liczby ich członków, ale również dynamikę ich działania. Wynika to głównie z tego, że pozostająca poza centrami makroregionalnymi tzw. prowincja chce się stowarzyszać, rozwijać, działać, likwidować i wyrównywać podziały na mapie Polski, tworzyć płaszczyzny współdziałania towarzystw naukowych z władzami regionalnymi i instytucjami gospodarczymi w ustalaniu i rozwiązywaniu problemów regionu. Z kolei władze regionalne, szczególnie w ostatnim dziesięcioleciu, zaczynają traktować towarzystwa jako partnerów przy rozwiązywaniu problemów i potrzeb regionów. Współuczestnictwo w kształtowaniu polityki regionalnej staje się charakterystyczne dla tej grupy towarzystw, które działają w miastach, swoistych stolicach regionów, doświadczających pozytywnych zmian w powiększaniu krajowego potencjału naukowego i edukacyjnego. Białystok, Częstochowa, Katowice, Kielce, Opole, Olsztyn, Płock, Radom, Zielona Góra – to miasta z uczelniami wyższymi i bardzo aktywnymi towarzystwami. Całą grupę towarzystw ogólnych regionalnych, działających w nowych ośrodkach uczelnianych i w tych, które do takich ośrod-

ków pretendują, cechuje aktywność i uruchamianie nowych obszarów i form działania.

Podstawową, od wielu lat prowadzoną, formą działalności tych towarzystw, jest organizacja sesji dot. problematyki regionu i upowszechniania nauki. Wszystkie one organizują corocznie od kilku do kilkunastu konferencji, sesji, spotkań, sympozjów, odczytów i wykładów naukowych, w większości, popularno-naukowych, poświęconych przede wszystkim pogłębianiu i upowszechnianiu wiedzy o regionie. Tematyka tych konferencji skupia się m.in. na problemach: historycznych procesów rozwojowych i aktualnego stanu stosunków społecznych, gospodarczych, politycznych w regionie; perspektywach wzrostu i metod przeciwdziałania istniejącym zagrożeniom. Jak też nad historycznymi, przełomowymi wydarzeniami w życiu narodu czy społeczności regionu. Konferencje te gromadząc po 200-300 uczestników, pracowników nauki i studentów, nauczycieli, przedstawicieli miejscowej inteligencji i władz, przyczyniają się do tworzenia intelektualnego klimatu i więzi środowiskowych, i ogólnie, kultury naukowej społeczności regionalnej. Służą temu i inne formy działania. Czasopisma i wydawnictwa ciągle upowszechniają materiały z konferencji oraz publikują opracowania i studia miejscowych badaczy i miłośników nauki. Badania językoznawcze, folklorystyczne czy spotkania z twórcami ludowymi, dostarczają materiałów do konferencji i publikacji. Ważną formą działania są kursy szkoleniowe, wystawy, konkursy i narady tematyczne pracowników nauki i praktyki. W ramach współpracy z władzami regionu i instytucjami gospodarczymi i na ich zlecenie, czasem z własnej inicjatywy, towarzystwa pełnią funkcje konsultacyjne i opiniotwórcze, opracowują ekspertyzy dot. rozwiązywania najistotniejszych dla regionów problemów społecznych i gospodarczych.

Każde z towarzystw regionalnych charakteryzuje specyfika. Towarzystwo Naukowe Płockie m.in. poprzez swą działalność konferencyjną i wydawniczą dot. dziejów Mazowsza Płockiego, a Płocka w szczególności, jego kultury, sztuki, gospodarki, zabytków stało się znanym i uznanym ośrodkiem intelektualnym, skutecznie oddziałującym na poziom kultury naukowej społeczności płockiej i regionu. Dużą rolę w upowszechnianiu tej działalności pełni wydawany od 1956 r. kwartalnik „Notatki Płockie”.

Omawiać i charakteryzować działalność towarzystw ogólnych regionalnych można by obszerniej. Prawie wszystkie towarzystwa regionalne prowadzą różnorodną i bogatą działalność wydawniczą, szczególną uwagę poświęcając periodykom i wydawnictwom ciągłym. Wydawane przez towarzystwa kwartalniki, roczniki, sprawozdania i biuletyny dokumentują naukową i upowszechnieniową działalność towarzystw oraz prowadzone badania i studia naukowe. Druki zwarte, serie, zawierają monografie dziejów miast i regionów, ludzi, problemów gospodarczych, społecznych, środowiskowych itp.

Biblioteki stanowią niezmiernie ważną formę działalności części towarzystw regionalnych. Szczególnym przykładem jest Biblioteka im. Zielińskich TN Płockiego, siódma z kolei wśród najstarszych ważnych bibliotek polskich, która w jubileuszowym roku 180-lecia działalności Towarzystwa osiągnęła ponad 300 tys. woluminów.

TPN w Przemysłu od powstania w 1909 r. gromadzi unikatowe w skali regionu zbiory, także poprzez włączenie druków, akt, archiwaliów, zbiorów kartograficznych i materiałów likwidowanych w terenie instytucji. Aktualne zbiory to ponad 70-tysięcy woluminów i dokumentów. Tworzony od 1975 r. przez Łomżyńskie TN im. Wągów ponad 15-tysięczny księgozbiór, otrzymujący również testamentami przekazywane zbiory prywatne, staje się biblioteką regionalną, znajdująca duże wsparcie ze strony władz miejscowych. Podobne, przeważnie humanistyczne księgozbiory o charakterze bibliotek regionalnych starają się rozbudowywać towarzystwa: białostockie, legnickie, włocławskie, ciechanowskie, ostrołęckie, zakorzenione mocno w te regiony. W warunkach ograniczonych środków finansowych w budżecie Ministerstwa Nauki i Informatyzacji, malejących z roku na rok tzw. środków DWB, z których biblioteki są dofinansowywane, sprawa bibliotek towarzystw i ich racjonalnej sieci jak i bibliotek naukowych w ogóle, winna stać się ważnym problemem polityki naukowej państwa.

Ogólnie biorąc, towarzystwa naukowe – ogólne i regionalne – obok zagadnień rozwojowych nauki, rodzących interdyscyplinarne dyskusje naukowe na styku nowych dziedzin i specjalności naukowych oraz upowszechniania wyników badawczych poprzez publikacje, dotyczących głównych problemów współczesności. Dotyczą one zarówno problemów globalnych przełożonych na język potrzeb regionu: ekologii i przeciwdziałania zniszczeniu przyrody, demografii i wyżywienia człowieka, energetyki i wody, zdrowotności ludności i chorób cywilizacyjnych, kształtu politycznego i gospodarczego Europy i świata, jak i przekształceń w strukturach społecznych, organizowania życia społecznego i politycznego, efektywności systemu edukacyjnego, kierunków adaptacji i rozwoju gospodarki regionów i ich ekologicznych uwarunkowań, kształtowania etosu zawodowego pracownika naukowego i etosu pracy w ogóle.

Przyczynianie się do koncentracji nauki i techniki na rozwiązywanie trudnych problemów społecznych, kulturowych, edukacyjnych i gospodarczych dnia dzisiejszego i kolejnych dekad oraz upowszechnianie wiedzy o osiągnięciach naukowych i edukacyjnych, jak również kształtowanie innowacyjnych i prospołecznych postaw stale rosnącego grona pracowników i miłośników nauki – to szczególnie ważne zadania społecznego ruchu naukowego, szczególnie towarzystw naukowych regionalnych. Stają się one szczególnie aktualne wobec wyzwania, które stawia Deklaracja Lizbońska. Traktuje ona kształtowanie społeczeństwa opartego na wiedzy jako podstawowe zadanie a zarazem warunek osiągnięcia dobrobytu krajów Europy, w tym także Polski, która jest jednym z sygnatariuszy tej deklaracji.

* Referat przygotowany na podstawie materiałów zebranych przez mgr Tadeusza Majsterkiewicza, sekretarza Rady Towarzystw Naukowych PAN; publikacji S. Kunikowski – *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX wieku* (wyd. Lega, Włocławek 1999) i E. Hałoń – *O towarzystwach naukowych ogólnych w Polsce* (maszynopis, Warszawa 2002).